

EC
MA ND RYSHE

ZEJET E VJETRA NË PRIZREN

SHKURT, 2024

ZEJET E VJETRA **NË PRIZREN**

Botues: EC Ma Ndryshe
Rr. Fehmi Lladrovci 94, Prizren &
Rr. Xhemajl Mustafa 9/1 LL-4 No.7
www.ecmandryshe.org
& info@ecmandryshe.org
029 222 771 & 038 224 967

Hulumtimi "Zejet e vjetra në Prizren" është realizuar nga EC Ma Ndryshe në kuadër të projektit "Zhvillimi i mëtejshëm strategjik i organizatës me fokus në trashëgiminë kulturore gjithëpërfshirëse" përkrahur nga Ministria e Kulturës, Rinisë dhe sportit.

Përmbajtja dhe qëndrimet e paraqitura këtu nuk përfaqësojnë qëndrimin zyrtar të donatorit.

REPUBLIKA E KOSOVËS
MINISTRIA E KULTURËS, RINISË
DHE SPORTIT

Filli i zejtarisë tek njeriu është në parahistori, apo më thjeshtë që kur njeriu ka filluar punën për nevojat e veta të jetesës. Të shkruash për zejtarinë do të thotë të trajtosh një degë të ekonomisë shumë të lashtë. Trajtimi i zejtarisë në vete përveç çështjes ekonomike, përfshinë edhe zhvillimin shoqëror, kulturor e artistik.

Nga burimet historike dihet që zejtaria si degë e rëndësishme e ekonomisë merr një hov zhvillimi në mbarë Evropën në periudhën mesjetare. Sikurse në gjithë Evropën edhe në vendin tonë zejtaria fillon e zhvillohet në kohën mesjetare, por ajo arrin një zhvillim të madh e të jashtëzakonshëm në Periudhën Osmane.

Zejtaria në Prizren si veprimtari ishte e pranishme edhe në kohën antike, romake e mesjetare, derisa dokumente të shkruara që dëshmojnë këtë gjë ekzistojnë që nga shekulli XIV. Zejtaria si degë e ekonomisë së Prizrenit kishte pësuar një hov të madh në shekullin XVI. Sipas burimeve të shkruara në mesin e shekullit XVI Prizreni ishte qyteti më i madh në Kosovë, me shumë dyqane zejtarësh dhe me më së shumti zeje në vend. Por kulmi i zhvillimit të zejtarisë arrin në shekullin XVIII, XIX-XX, ku sipas shumë studiuesve Prizreni jo vetëm që kishte llojllojshmëri të zejeve dhe shumë zejtarë e dyqane shitjeje, por kishte kapacitete të tilla, që punët dhe prodhimet e zejtarisë t'i eksportonte edhe jashtë vendit, në të gjithë Ballkanin, por edhe në Evropë, Azi e Afrikë. Zejtarët dhe zejet ishin gjithashtu të lidhur ngushtë me shoqatat e tyre. Çdo zeje apo grupe zejesh të përafërta kishin edhe shoqatat e tyre, kurse në dyqane zejtarie

punonin zakonisht mjeshtrit, kallfët dhe shegërtët. Nuk duhet harruar as gratë zejtare, të cilat punonin në shtëpi, ku përveç nevojave të shtëpisë ato punonin edhe për nevojat e tregut.

Në shekullin XX, e sidomos pas Luftës së Dytë Botërore (LDB), me zhvillimin teknologjik dhe kalimin nga manifaktura në industri, nis të zbehet interesimi për prodhimet zejtare të cilat punoheshin me dorë. Në vitet e para të pas LDB, fillon rënia dhe shuarja e disa zejeve të vjetra, (zeja e tabakëve, lëkurëpunuesve, kazazëve, terzinjve, shajak punuesve, samarxhinjve, mbathtarëve, kazanxhinjve, e të tjera). Pastaj fillon themelimi i detyrueshëm i kooperativave zejtare.

Menjëherë pas LDB, në Prizren zejtarët detyrohen të bashkohen e të themelojnë kooperativat, si: atë të tabakëve, kooperativën e rrojtoreve-onduluese ("Svetlost"), të rrobaqepësve ("Proletar"), të këpucëtarëve ("Budugnost" – "Komuna"), të lëkurëpunuesve dhe të argjendarëve ("Filigran"), të përpunuesve të tekstilit ("Printeks"), të kazanxhinjve dhe thikë punuesve ("Bratstvo-jedinstvo"), të metal-instaluesve ("Metalac") të farkëtarëve-gerrepunuese, zdrukthëtarëve ("Napredak"), mullirin e bukëpjekësve e furrën ("Bistrica"), të qilimxhinjve, kooperativën për punimin e çadrave dhe shportave ("Prizrenka"), etj.

Përgjatë viteve disa prej tyre kalojnë në ndërmarrje të tipit fabrikant si "Komuna", "Famipa", etj, përderisa kooperativat, si ajo e rrobaqepësve dhe e argjendarëve, kanë mbetur të atilla, deri në vitet e 90-ta por pa ndonjë sukses të veçantë. Me dështimin e

sistemit socialist shumica e kooperativave shpërbëhen.

Pas luftës së fundit, në Kosovë pati ringjallje ekonomike, e rrjedhimisht edhe rifillim të shumë veprimtarive ekonomike përfshirë zejet. Por në mileniumin e ri, teknologjia dhe modernizmi e bëri të veten, duke e venitur zejtarinë tradicionale dhe zejet klasike. Disa nga zejet që kanë vepruar dikur në Prizren sot kanë pushuar së ekzistuari, disa të tjera janë transformuar, kurse shumë prej tyre rrezikojnë të zhduken. Megjithatë në Prizren vazhdojnë të ushtrohen disa nga zejet e dikurshme në krye me mjeshtrit e tyre, të cilët me duart e tyre krijojnë vepra të rralla, që në shumë raste cilësohen edhe si vepra artistike.

Zejtaria kishte një ndikim të madh në jetën shoqërore dhe ekonomike në Prizren, kjo dëshmohet edhe nga përqendrimi dhe emërtimi i lagjeve të vjetra të Prizrenit, sipas zejeve apo zejtarëve të përqendruara në ato lagje. Shumica e zejtarëve dhe zejeve në Prizren ishin të përqendruar përreth sheshit Shatërvan dhe afër apo përbri lumit Lumbardh. Shumë lagje në Prizren edhe sot kanë emërtime sipas zejeve që punoheshin në këto lagje, si për shembull: Terzimahalla, Tabakhane, Saraçhana, Farkëtareve, etj.

Ndikimi i zejtarisë vërehet edhe tek mbiemrat e shumë familjeve në Prizren, të parët e të cilëve kanë ushtruar atë zeje dikur, si për shembull: Tyfekçi, Kovaçi, Biçakçi, Kantarxhi, Tabaku, Kazazi, Terziu, Nallbani, Berberi, Hallaçi, Jorganxhi, Bojaxhi, Saraçi, Jagxhiu, Gështenja, Shpata, etj.

Numri i zejeve në Prizren gjatë shekujve XVI-XX:

- Në shek. XVI në Prizren kishte 45 zeje dhe nën-zeje;
- Në shek. XVII në Prizren kishte 60 zeje dhe nën-zeje;
- Në shek. XVIII në Prizren kishte rreth 70 zeje dhe nën-zeje;
- Në shek. XIX në Prizren kishte rreth 120 zeje dhe nën-zeje;
- Në fillim të shek. XX (1913) në Prizren kishte rreth 40 zeje dhe nën-zeje;
- Në fund të shek. XX (1982) në Prizren kishte rreth 70 zeje dhe nën-zeje.

Ndarja e zejeve sipas kategorive në shek. XIX:

Po e marrim si shembull shek. XIX, pasi që ishte periudha kohore me zhvillimin më të madh zejtar në historinë e Prizrenit. Sipas burimeve të shkruara të kohës, klasifikimi i zejeve në qytetin e Prizrenit, sipas degëve të mëdha të tyre në shek. XIX dukej kështu:

1. Përpunimi i metaleve – 27 zeje (profesione) – Argjendarët, armëpunuesit, farkëtarët, kazanxhinjtë, kallajxhinjtë, briskpunuesit, gërshtëtarët, orëtarët, mbathtarët, etj.

2. Përpunimi i lëkurave – 10 zeje (profesione) – Tabakët, këpucëtarët, saraçët, qyrktarët, shajak punuesit, opingarët, papuçexhinjtë, etj.

3. Përpunimi i tekstilit – 19 zeje (profesione) – Rrobaqepësit, gajtanxhinjtë, qeleshepunuesit, bojaxhinjtë, endësit dhe qëndistarët, mëndafshpunuesit, mafesxhinjtë, jastëkxhinjtë, jorganxhinjtë, qilimxhinjtë, etj.

4. Dega e ndërtimtarisë – 8 zeje (profesione) – Gurghendësit, muratorët, çeshmexhinjtë, bunarxhinjtë, qeremidexhinjtë, ollukxhinjtë, qerepxhinjtë, kalldrëmshinjtë, etj.

5. Përpunimi i drurit – 16 zeje (profesione) – Drugdhendësit, samarxhinjtë, çibukxhinjtë, punuesit e shportave, punuesit e brushave, punuesit e lugëve, nallënxhinjtë, etj.

6. Dega ushqimore – 26 zeje (profesione) – Furrtalet (bukëpjekësit, gjellëbërësit, qumështorët, bozaxhinjtë, kasapët, zorraxhinjtë, simitxhinjtë, kajmakxhinjtë, sheqerxhinjtë, leblebixhinjtë,

gështenjëxhinjtë, llokumxhinjtë, salepxhinjtë, kafexhinjtë, hallvaxhinjtë, etj.

7. Punimi me argjilë – 3 zeje (profesione) – Poçarët, punuesit e llullave, punuesit e gypave.

8. Degët shërbyese dhe të tjera – 15 zeje (profesione) – Mullixhinjtë, berberët, qirixhinjtë, duhanxhinjtë, qymyrxhinjtë, sapunxhinjtë, tellallët, arabaxhinjtë, pajtonxhinjtë etj.

Të gjitha degët e zejtarisë kishin edhe zejet e përafërta, të cilat kishin punëtorinë, shitoren dhe specifikat e veta.

Zejet kryesore të Prizrenit: *(sipas renditjes alfabetike)*

Argjendarët (Kujunxhinjtë)

Zeja e argjendarisë është zeje artistike që merret me prodhimin e stolive si dhe zbukurimin e orendive dhe të armëve nga mjeshtrit argjendarë. Zeja e argjendarëve në Prizren njihet që nga shek. XIII, por hov të madh mori në shekujt e ardhshëm. Në shek. XVI në Prizren kishte 5 punëtori argjendarësh, kurse lulëzimi i argjendarisë u arrit në shek. XIX-XX, ku kishte afër 50 punëtori argjendarësh.

Punimet bëheshin kryesisht prej ari dhe argjendi të larë me ar, ndërsa të tjerat ishin prej mesingu, bakri e bronzi, në shumë raste të zbukuruar edhe me gurë të çmuar e qelibar. Argjendarët prizrenas prodhonin stoli për banorët e qytetit dhe fshatrave përreth, por në shek. XIX-XX kishte edhe prodhime që edhe eksportoheshin jashtë vendit. Byzylykët e mbyllur me disa rende zinxhirësh dhe disa lloje pafta brezi, kuti duhani dhe çibukë janë punuar në shek.

Fig. 1. Argjendaria, procesi i punës së argjendarëve prizrenas, vitet 60' të shek. XX (Kosova dikur dhe sot)

XVIII-XIX. Qostekët për orë të burrave, stolitë e kokës takëmi me aski, unazat, byzylykët prej një e më shumë pjesësh, kornizat e pasqyrave, taketuke, gota uji e vere, filxhanë, etj. janë të fundit të shek. XIX e të fillimit të shek. XX. Punimet më të reja janë zinxhirët e burrave, vathët, qaforet e grave, byzylykët njëpjesësh, dypjesësh e shumëpjesësh të tipit të mbyllur, broshët dhe brezat e argjendta filigranike etj.

Përveç dyqaneve private, prodhimet e argjendarisë punohen në punëtorinë "Filigran" e cila është themeluar në vitin 1946. Dyqanet e argjendarëve kryesisht ishin në çarshinë e kujunxhinjve dhe në Sheshin Shatërvan, kurse më vonë edhe në lagjet përreth dhe në Bazhdarhanë.

Zeja e argjendarisë vazhdon të funksionojë si një zeje tradicionale e Prizrenit, por tani më përveç pak dyqaneve të zejtarëve privat dhe punëtorisë dhe dyqanit të Filigranit që vazhdojnë ta ruajnë traditën dhe prodhimin tradicional, dyqanet tjera janë transformuar dhe modernizuar. Sot argjendarët privat

punojnë modele të reja prej ari e argjendi, në përshtatje me kërkesat e reja të kohës dhe blerësve. Argjendaria sot në Prizren ka filluar t'i ngjajë më shumë tregtisë së stolive e metaleve të çmuara se sa zejtarisë së dikurshme. Ndër mjeshtrit më të vjetër të zejtarisë së argjendarisë në Prizren konsiderohen të kenë qenë: Pjetër Kolveshi, Anton Kolveshi, Matej Vuçaj, Lorenc Vuçaj, Andreja Vuçaj, Fran Vuçaj, Matej Gashi, Mark Gashi, Simon Pali, Palush Pali, Lora Pali, Sebë Augustin Delhysa, Gjon Delhysa, Kolë Delhysa, Pjetër Shahta, Kristë Shahta, Shani Shahta, Tush Shahta, Luz Kolveshi, Lon Kolveshi, Bal Jak Gjoni etj. Zeja e argjendarisë u trashëguua ndër gjenerata. Pas gjeneratës së vjetër të mjeshtërve kemi edhe pasuesit, të cilët janë të shumtë në numër.

*Fig. 2. Zeja e Argjendarisë,
procesi i punës në filigran
(S. Karahoda)*

Armëpunuesit

Zeja e armëpunuesve edhe pse e lidhur ngushtë me zejet tjera metalpunuese, ekzistonte si një zeje e veçantë dhe shumë e zhvilluar në Prizren. Zeja e armëpunuesve e veçanërisht ajo e pushkatarëve në Prizren kishte filluar që në shek. XVII.

Në shek. XIX Prizreni ishte ndër qytetet kryesore të prodhimit të armëve në Gadishullin Ballkanik. Sipas burimeve të shkruara nga autorët shqiptarë e të huaj, në vitin 1866 në Prizren ishin 53 punishte tytash dhe çarqesh për armë zjarri dhe rreth 150 punishte armësh të zbukurimit me ar dhe argjend. Pushkët dhe shpatat punoheshin me teknikën e rrahjes, derdhjes, gravurës “savat”, filigranit dhe granulimit.

Për nga vjetërsia, punimi i shpatave në Prizren është më i hershëm, kurse pushkët e gjata dhe koburet janë prodhuar kryesisht në shek. XVIII e XIX dhe në fillim të shek. XX. Pushkët e Prizrenit si dhe shpatat e jataganët eksportoheshin jo vetëm brenda trojeve shqiptare, por edhe në Evropë, Azi të Vogël dhe Azi.

Pas revolucionit industrial pushkët e revolet nuk prodhoheshin më nga zejtarë privat. Zejtarët pushkatarë kaluan në zeje tjera, kurse armët e zjarrit filluan të prodhoheshin në fabrika dhe nën kontrollin e shtetit. Sot zeja e armëpunuesve të zjarrit nuk vepron më.

Bojaxhinjtë (Ngjyrosësit)

Zeja e bojaxhinjve (ngjyrosësve) nga burimet e shkruara, është prezente në Prizren që nga shek. XVI, ku në fund të shek. XVI kishte 4 zejtarë bojaxhinj. Bojaxhinjtë ishin shumë të rëndësishëm pasi që lidheshin ngushtë me punën e zejeve tjera të tekstilit, apo me zejet e rrobaqepësve, gajtanxhinjve, mafesxhinjve etj, që kishin nevojë gjithmonë për bojaxhinjtë për ngjyrosjen e penjve dhe pëlhurave, mëndafshit, pambukut e leshit.

Me vegla dore kanë ngjyrosur fijet e mëndafshit, të leshit e pambukut, si dhe pëlhurat e qepura për veshje dhe për pajisjet shtëpiake. Me këtë zeje janë marrë edhe gajtanxhinjtë, terzinjtë, mëndafshpunuesit e këpucëtarët. Zejtarët prizrenas ishin mjeshtër të rrallë, meqë në kohë të caktuara punonin me ngjyra të cilat i përpunonin vet nga bimët e vendit, derisa punonin edhe me ngjyra të importuara. Me industrializimin e vendit, në shek. XX, kjo zeje u tjetërsua ose u modifikua. Më nuk kishte nevojë që të ngjyroseshin penjtë, pëlhura, pambuku e leshi. Bojaxhinjtë kaluan në ngjyrosjen e kryesisht materialeve të lëkurës, këpucëve e jakneve të lëkurës. Zeja ndoshta vazhdon të funksionojë, por tash ajo ka ndryshuar dhe nuk është më tradicionale siç ishte. Ndër zejtarët më të njohur të kësaj zeje ishin: Zija Dida dhe vëllezërit e tij, Fehim Bojaxhiu, Jusuf dhe Hëzër Hoxha, Sylejman Gorali, Galip e Muharrem Hisari, etj.

Fig. 3. Zeja e briskaxhinjve, procesi i punës, Ali Shiniq (M.Shukriu)

Briskaxhinjtë (Buçukxhinjtë)

Zeja e Briskaxhinjve apo thikave ishte një zeje e rëndësishme e Prizrenit në shekujt e kaluar, ajo ka një traditë të lashtë, por zhvillimin më të madh e arriti në shek. e XIX, duke vazhduar edhe në shek. XX, por me një intensitet më të ulët. Në shek. XIX në Prizren ishin afër 50 punëtori briskaxhinjesh. Prodhimet e briskaxhinjve përdoreshin për amvisëri, shërbenin si armë të ftohta dhe në raste edhe si pjesë e stolive të veshjes së burrave. Veglat e briskaxhinjve ishin: sharra, lima, turjela me sjellje me rrip, çekanë madhësish të ndryshme, kudhrat, mengelet, mprehëse të dorës ose te rrotacionit me sjellje këmbë (nga viti 1932 me elektroenergji) etj. Briskaxhinjtë prizrenas lëndën e parë për këtë zeje e merrnin nga farkëtarët e vendit (metalet) dhe nga mishshitësit (brirët e kafshëve). Lëndët për këtë zeje kanë qenë brirët e dashit, buallit, kaut ose, sipas rastit special, brirët e kaprollit e shufrat prej hekuri, ndërsa më vonë prej çeliku e mesingu të trashë (parazak) ose të hollë (anësorë). Briskaxhinjtë e Prizrenit në shek. XIX prodhonin edhe jataganë. Prodhimet e zejtarëve briskaxhinjë ishin shumë të kërkuar edhe jashtë qytetit të Prizrenit,

thikat e jataganët eksportoreshin në shumë qytete të rëndësishme të Ballkanit. Dyqanet e briskaxhinjve ishin në lagjen me emrin e njëjtë dhe në lagjen Arasta.

Në shek. XX pas zhvillimit të industrisë zeja e briskaxhinjve fillon të bie si zeje, prodhimi i brisqeve dhe thikave në fabrika, largoi edhe zejtarët edhe interesimin e të rinjve për këtë zeje. Zeja e briskaxhinjve edhe përkundër sfidave të mëdha nuk u zhduk në Prizren, ajo edhe sot vazhdon të punohet. Zejen e briskaxhiut mund ta gjejmë në qendër të qytetit, përballë Urës së Gurit, tek Konaku i Shani Efendiut.

Fig. 4. Prodhime të ndryshme të briskaxhinjve (M.Shukriu)

D rugdhendësit

Pasuria natyrore e rajonit të Prizrenit me pyje e drunj të llojeve të ndryshme, mundësoi zhvillimin e zejeve të drugdhendjes. Në shek. XVI-XVII në Prizren ishin rreth 30 drugdhendës. Kurse në shekujt në vazhdim kjo zeje u rrit vazhdimisht, duke e arritur kulmin në fund të shek. XIX. Zejtarët drugdhendës merreshin me prodhimin e objekteve prej druri për përdorim shtëpiak, të realizuar nga mjeshtër për përpunimin e drurit. Këta zejtarë ishin në njëfarë mënyre edhe artistë që zbukuronin shtëpitë dhe objektet e veçanta. Prodhimtaria e drugdhendësve ishte e gjerë, ata prodhonin arka, arka nusesh, kuti dekorative, furka, korniza, bastune, instrumente muzikore, magje buke, djepa, parmenda, zgjedha, enë bulmeti, orendi dhe pjesë të brendshme të shtëpive (tavane, dyer, dollapë, shtylla), etj. Drugdhendës ishin edhe zejtarët e zurnaxhinjve, çibukçinjve, lugëpunuesve, të qerrexhinjve, brushëpunuesve, punuesve të sitave dhe të zejes të thurjes së shportave. Duhet theksuar se në kohën kur Prizreni ishte prodhues i madh i armëve, drugdhendësit punonin kundakët e pushkëve dhe të revoleve.

Veprat e zejtarëve drugdhendës shihen edhe sot në ndërtesat e vjetra të ndryshme të Prizrenit, si vepra artistike të punuara me stil të veçantë e me motive të ndryshme.

Artizanati i gdhendjes së drurit me duar e vegla të thjeshta dita-ditës po shuhet. Në Prizren kanë mbetur shumë pak drugdhendës tradicional. Në shek. XX filloi transformimi i drugdhendjes, duke u kombinuar me mënyrën moderne të punuarit me vegla mekanike dhe me teknologji.

Me zejen e drugdhendjes janë marrë shumë zejtarë, si: Mustafa Bekteshi dhe djemtë e tij Fahredin dhe Nexhmedin Bekteshi, Xhemil e Misin Fluku, Fehim e Jonuz Kaçamaku, Ruzhdi Shehpotoku, Mehmed Potok, Bedridin Allaçi, Lutvi Koteri, Abdurahman Koro, Shyqri Motori, Mustafa Luma, Muhamed Kozniku, Xhemal Agolli, Abaz Oreshka, Qazim e Tefik Hoxha, Haxhi Riza, Neshat Paçarizi, Sinan Cikuli, sikurse edhe: Shaban Allaçi, Hysni Hoti, Ramadan Rexheplari, etj.

*Fig. 5. Zeja e
Drugdhendësve, procesi i
punës
(M.Shukriu)*

Endja dhe qëndisja

Endja dhe qëndisja si zeje është ndër më të vjetrat, pasi që punohej dhe mësohej në shtëpi. Kjo zeje është ngushtë e lidhur me rrobaqepësinë, por dallimi është tek qëllimi dhe forma e prodhimit. Këto punime në përgjithësi i bënin gjinia femërore, por në veçanti sikur në formë rituali i punonin vajzat e fejuara për pajë. Veglat kryesore të punës së endjes dhe qëndisjes ishin veku, çikirku, furka, shtiza, shtjellci, gjilpëra etj. Materialet bazë të endjes ishin penjtë e ndryshëm, kurse qëndisja e shumë veshjeve dhe pjesëve të pëlhurave: si mitanët, xhamadanët, jelekët, shamija, dollamat, fustanellat, çorapet, mbulesa të ndryshme të orendive, si dhe disa veshje zbukuroheshin dhe punoheshin edhe me fije ari e argjendi. Modelet i krijonin vetë, duke u bazuar kryesisht në formën natyrore të luleve e të fletëve të tyre (trëndafili, vjollca, zymbyli e karafili). Zbukurimet gjeometrike ishin në formë rrethi, trekëndëshi, katrori, katërkëndëshi e rombi të imët në formë rrjete, me motive spiralesh etj. Ndërsa nga motivet zoomorfe pëlqeheshin shpendët, gjarpërinjtë, kuajt e dragonjtë në formë natyrore ose të skematizuar. Pjesa dërmuese e tekstileve prej mëndafshi ruhen nëpër shtëpi private, trashëgohen brez pas brezi dhe përdoren edhe sot e kësaj dite në raste gazmendi e pikëllimi.

*Fig. 6. Zeja e endjes,
procesi i punës në vek
(Kosova dikur dhe sot 1973)*

*Fig. 7. Procesi i endjes
në vek
(Sh. Siqeca)*

Farkëtarët (Kovaçët)

Farkëtarët janë ndër zejtarët kryesorë prej shumë shekujsh në Prizren, e cila njihet nga njerëzimi që nga parahistoria. Në dokumentet e shkruara si veprimtari zejtarë paraqitet nga shek. XVI, kur në Prizren kishte 8 farkëtarë. Lulëzimi i farkëtarisë vjen në shek. XIX-XX, ku puna e prodhimit e tyre shfaqet në çdo segment të jetës, bujqësi, blegtori, ndërtimtari, zejtari e në amvisëri. Punëtoritë e farkëtarëve ishin të përqendruara në anën e djathtë të Lumbardhit afër urës së gurit dhe teqesë halveti, por nuk mungonin edhe në lagjet tjera të Prizrenit (Shatërvan, Bazhdarhane, Terzimahallë dhe Durmish Asllan). Farkëtarët me teknikën e rrahjes dhe derdhjes së metaleve kanë prodhuar vegla të ndryshme për përdorim në jetën e përditshme. Tek punëtoritë e tyre punoheshin dhe riparoheshin veglat e ndryshme metalike për përdorim të përditshëm në amvisëri, pastaj veglat e ndryshme bujqësore (shetërit, sëpatat, kosat, drapinjët, etj.)

Krahas kësaj, punoheshin edhe veglat për zejtarët e tjera (mashat, çekanët, darët, rrëshiqet, etj.).

Pos këtyre, farkëtarët i furnizonin kryesisht me hekur dhe çelik briskpunuesit, shpatëpunuesit dhe jataganpunuesit.

Krahas këtyre ata furnizonin edhe punuesit e patkonjve, të kandarëve, të gërsërëve dhe të mbathtarëve, zejtarët e pushkatarisë, etj.

Farkëtarët gjithashtu prodhonin hekur për hekurosje, mashë, kaci, mbështetëse për cunga në oxhaqe, hell me mbështetëse, mbajtëse për llamba (asmallamba), pulla për dekorimin e dyerve, rezë e çekiqë për dyer, yje për rezë e çokane, parmakllëkë për dritare, zinxhirë, qafore për qentë e kopeve, rrethoja hekuri, kambana për bagëti, saça për flija, etj.

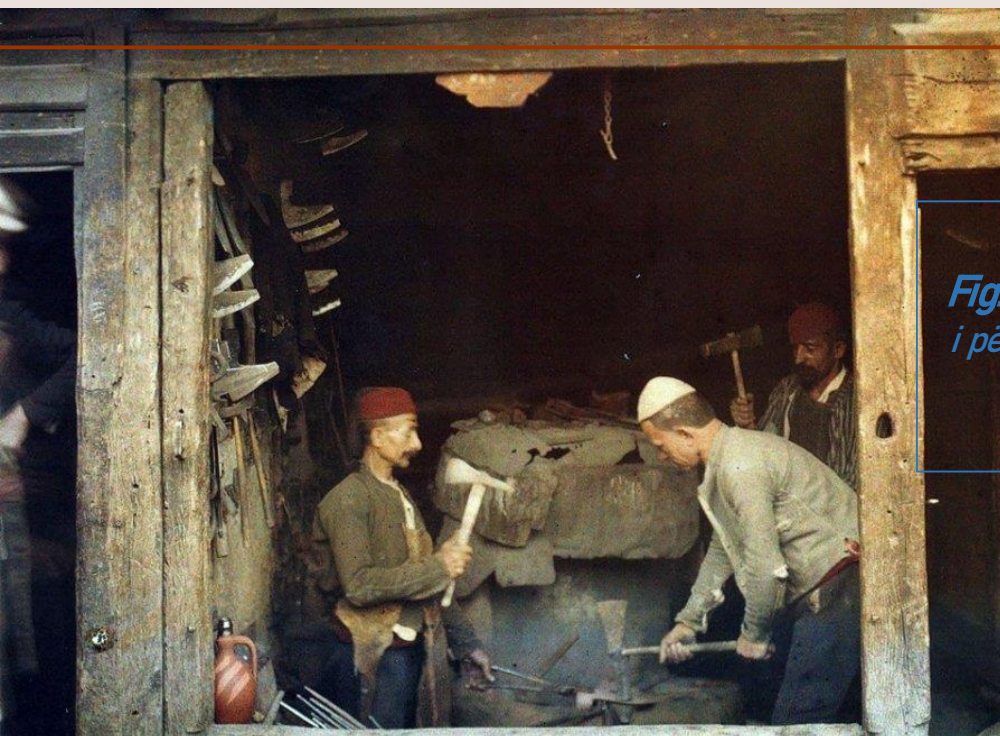
*Fig. 8. Zeja e farkëtarisë,
proces pune
(S. Karahoda)*

Duhet të ceket gjithashtu se shumë nga prodhimet e farkëtarëve prizrenas kishin dekore e zbukurime të arrira, që i bënin ato shumë më të bukura dhe artistike.

Zeja e farkëtarisë vazhdon të ushtrohet në Prizren, por me një intensitet të ulët, duke qenë në rrezik për shuarje nga prodhimet industriale dhe teknologjike.

Ndër farkëtarët më të njohur të Prizrenit ishin: Musa Jusufi, Bajram e Abaz Hamze, Kurtesh e Osman Hallabaku, Rasim Ibrahim, Ibrahim Bajrami, Ali Alibajra, Jashar Fetahu, Shaqir Ibraimi, Hasan Limani, Muharrem Selimi dhe Ramadan Hasani, kurse gjenerata që i trashëguan ata janë: Abdulla Alibajra, Fahredin Halabaki, Isa Paličko, Mushmek Ademi, Kurtesh Dervishi, Iliaz Selimi, Liman Hasani, Qemal Shaqiri, Nexhmedin Çukiqi, Xhemil Bangos, Minaq Limani.

*Fig. 9. Farkëtar, procesi
i përpunimit të metaleve
në Prizren
(J.v. Hahn)*

Fotografët

Fotografët e qytetit të Prizrenit, me fotoaparate dhe aparate të reproduksionit transmetuan në letër figurat individuale, grupet e njerëzve e familjet dhe çfarë është më me rëndësi motivet ambientale dhe detajet arkitekturore të qytetit të Prizrenit. Fotografitë më të hershme të qytetit dhe të qytetarëve u krijuan nga fotografët e huaj.

Krijimtaria e hershme e mjeshtërive vendas në zejen e fotografisë shprehej veçanërisht në caktimin e këndit të fotografisë, në regjimin e pozës dhe të ndriçimit të objektit ose personit që fotografohej. Pastaj, me kujdes dhe mjeshtëri bëhej retushimi i negativit, zgjedhja e letres së nuancuar dhe e eksponimit gjatë procesit të riprodhimit.

Në fazën e dytë të zhvillimit të zejes apo krijimtarisë së fotografisë u aplikua procesi i kolorizimit të fotografisë, me këtë rast punohej me kujdes të madh në letër, e jo në negativ siç punohej më parë. Fotografisë i jepej një ton me kimikate të ndryshme e pastaj, çdo pikë e fotografisë ngjyrohej me ngjyra speciale, sipas dëshirës së krijuesit.

Në Prizren zejtarët e parë të fotografisë, apo mjeshtrit e parë fotografë janë në kohën në mes luftërave botërore. Mendohet që mjeshtrit e parë nisën veprimtarinë në vitet 1920-1925, kurse të tjerë në vitet 30 të shek. XX. Pas LDB në Prizren mori hov zeja e fotografisë, u hapën shumë dyqane fotografësh dhe u shkolluan e u përgatitën si mjeshtër shumë fotografë.

Në vitet 70-80 në Prizren kishte shumë fotografë të njohur dhe shumë punëtori e dyqane fotografësh, kurse tek qytetarët fotografia ishte kthyer në ritual që bëhej në çdo ditë të shënuar. Fotografët dhe fotografia kishte rëndësinë e madhe edhe në fund të shek. XX dhe në fillim të shek. XXI, kurse me digjitalizimin e fotografisë dhe teknologjinë moderne, fotografët si zejtarë e humbën rëndësinë dhe shumica e dyqaneve të fotografëve u mbyllën.

Sot fotografët veprojnë si profesionistë apo artistë të veçantë, por jo më duke punuar në punëtori apo dyqane, por duke krijuar me mjeshtëri fotografi, shumica e të cilave prezantohet në formë digjitale dhe në rrjetet sociale.

Ndër fotografët e parë dhe më të njohur të Prizrenit kanë qenë: Sherif dhe Raif Koro, Zef Mjeda, Faik Sadiku (Sharri), Qemal Qaso, Asaf Nurkollari dhe i biri Veton Nurkollari, Refki Dana, Kurtish Aqifi, Refki Gjini, Bitër Kajtazi, Pera Periq, Bogi Petroviq-Qelarlo, Ndreka Bitër Mjeda, tek të cilët mësuan mjeshtërinë fëmijët e tyre Sebë, Marseli dhe Gjoni. Mjeshtër të tjerë të fotografisë ishin edhe vëllezërit Raif, Naim dhe Sami Bylygbashi, si dhe Neshad Dizdari dhe Shani Krusha. Fotografë të tjerë të njohur të Prizrenit ishin: Selim Meca, Bashkim Çakalli, Agron Raifi etj.

Gajtanxhinjtë

Zeja e gajtanxhinjve është e lidhur me rrobaqepësit e shajak punuesit, pasi që këto zeje komplementonin njëra tjetrën. Deri në shek. XVIII gajtanxhinjtë përdornin veglat e punës nga druri, punuar nga mjeshtrit e drugdhendjes, kurse pas shek. XVIII këto vegla bëhen nga metali. Kanë përdredhur shirit ose gjalma prej fijeve të mëndafshit, argjendit apo arit për zbukurimin e veshjeve. Gajtanxhinjtë përdornin vegla pune të ndryshme si: përdredhësja, qarku i madh me kalema, rrota sjellëse me dorezë etj.

Nga gajtanët bënin edhe mbërthyese (pulla) për jelekë, xhamadanë e qostekë, tufa për kapuç, tufa për tespi, etj. Për tepet e nuseve dhe për tirq janë bërë përdredhje të veçanta. Shumica e gajtanxhinjve bënin edhe ngjyrosjen e materialit nga mëndafshi, pambuku, etj. duke përdorur shumë kusi sipas ngjyrave të nevojshme. Në fillim u përdorën ngjyrat natyrore e pastaj ato nga importi, siç vepruan dhe bojaxhinjtë. Kjo zeje sot më nuk ekziston në Prizren. Dikur kjo zeje kishte edhe mjeshtrit e vet, ndër më të njohurit ishin: Mustafa Kazazi dhe fëmijët e tij, djemtë: Rasim e Qazim Kazazi, vajzat: Myqereme Hasli e Magbule Paçarizi. Si dhe familja e Tefik Radës.

Gërshërtarët (Makazxhinjtë)

Zeja e gërshërtarëve ishte një zeje shumë e rëndësishme, pasi prodhonte mjetin më të përdorur dhe me të kërkuar të kohës. Pas zejes së argjendarëve thuhet që gërshërtarët ishin krijuesit më artistikë. Gërshërtarët përdornin vegla dore dhe makina dore e këmbe për punimet e tyre. Gërshërtarët përveç prodhimit të gërshërëve kanë suvatuar shpata, jataganë, thika e armë të ndryshme, duke sajuar zbukurime me fije ari, argjendi e bakri. Këta prodhonin edhe enë për përdorim shtëpiak, gërshërë, kuti e çibukë për duhan, divitë për shkrim, thika për prerjen e letrës etj. Emërtimi i objekteve ishte i lloj-llojshëm, por vetë emërtimi si p.sh. çallmë thika, tregon se sa janë krenuar krijuesit dhe poseduesit me nivelin e lartë të veprës së caktuar. Dyqanet e tyre ndodheshin kryesisht në lagjen Doda dhe lagjen Arasta. Sot kjo zeje është zhdukur, prodhuesit e gërshërëve nuk ekzistojnë më, ka vetëm persona që merren me mprehjen dhe riparimin e gërshërëve. Ndër gërshërtarët më të vjetër dhe të njohur të Prizrenit janë: Sylejman Makazxhiu dhe djali i tij Ismail e nipat Myfidin dhe Sylejman; Ekrem Makazxhiu, djali i tij Abdylkadër i cili ua la trashëgimi djemve të tij Ismetit e Ekremi; kurse ky i fundit ua mësoi zejen djemve Duranit dhe Abdylkadërit; Aziz Maksuti (Makazxhiu) dhe djali i tij Ismail Maksuti.

Fig. 10. Zeja e Gërshërtarëve, proces pune, Ismail Makaxhi (Kosova dikur dhe sot)

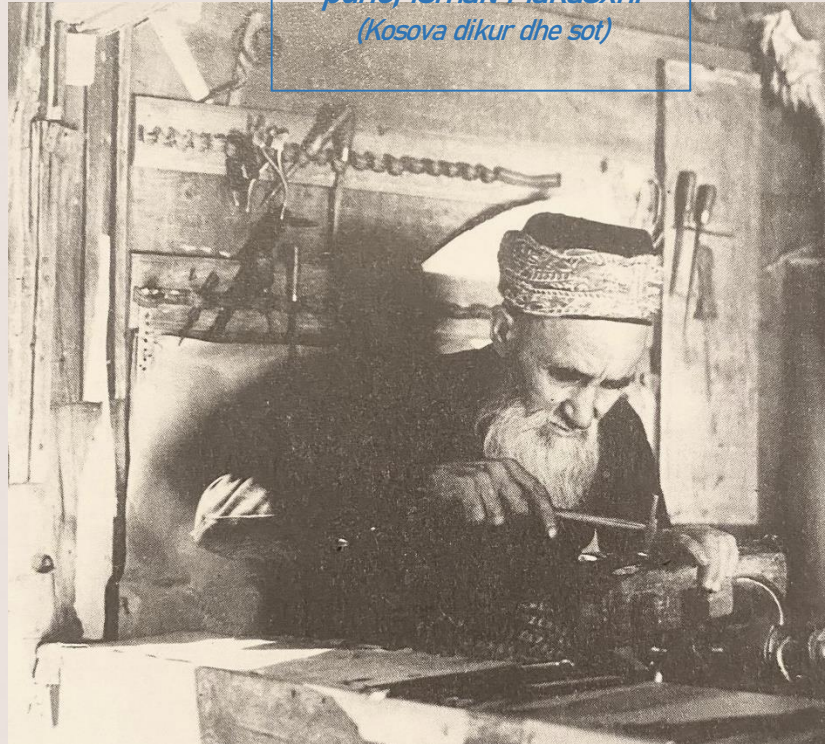

Fig. 11. Proces pune i zejtarisë, Durhan Pupa – argjendar dhe gërshërtar (M.Shukriu)

Gurëgdhendësit

Gurëgdhendësit gdhendnin dhe e përpunonin gurin për lloje të ndryshme të ndërtimit. Gurëgdhendja si zejtarë ose mjeshtër zanafillën e ka në parahistori, kur veglat e punës, armët e shumë orendi shtëpiake punoheshin me gurë nga vet njerëzit. Kurse si mjeshtër apo zejtarë në burimet e shkruara për Prizrenin së pari e hasim në shek. XIV, pastaj merr një hov në shek. XVI, kurse kulmin e kishte në shekujt XIX-XX. Gurëgdhendja dhe mjeshtëria e punimit të gurit në Prizren shihet ngado. Në monumentet publike, rrugë, ura, kroje, kanale, etj. Atë e shohim në ndërtesat e kultit, në xhami, kisha, manastire, teqe, tyrbe e varre. Teknika e përsosur e gurëgdhendjes ka arritur që jo vetëm të shfaqet si mjeshtër apo zeje gjithandej në monumente e shtëpi tradicionale, por edhe si art me vlera të larta artistike. Gurëgdhendjen e gjejmë edhe në brendi të shumë monumenteve, në shtylla, ne tavane, në oxhaqe, nëpër shkallare, në kroje e çeshme të shumta në Prizren, ne enterierin e objekteve të kultit, ne fasadat e shtëpive tradicionale, në kornizat e dritareve, në oborret e shumë ndërtesave. Gurëgdhendja ishte art në vetë, gurëgdhendësit me anë të mjeshtërisë së tyre paraqitnin motive të ndryshme florale, gjeometrike e kozmike. Nga fundi i shek. XX më nuk ka zejtarë, apo mjeshtër të tillë të punimit të gurit, pak ka mjeshtër që merren me gurë në ditët e sotme, kurse edhe ata që merren nuk janë në nivelin e mjeshtërve të dikurshëm.

Jastëkxhinjtë

Zeja e jashtëkxhinjve lidhet ngushtë me jorganxhinjtë, rrobaqepësit dhe qëndistarët, dhe është po aq e hershme apo e vjetër sa ato. Prodhimet e jashtëkxhinjve ishin kryesisht mindere dhe jastëkë. Zejtarët punonin jastëkët që quheshin kallëp, të cilët mbusheshin me kashtë dhe qepeshin në kanavacë me mjeshtër dhe vendoseshin mbi mindere ose shilte. Shiltet ishin më të holla, nga i njëjti material, por këto shpesh mbusheshin me lesh ose pambuk.

Mbi këto objekte shtroheshin pëlhurat e zgjedhura, kryesisht nga sateni, të qëndisura me mjeshtër të veçantë me fije ari ose argjendi, në shumë raste edhe të zbukuruara me motive të ndryshme florale dhe zoomorfe.

Mbulesat më të përhapura kanë qenë paftet e bardha (jajgi), të zbukuruara në skaje me penj të thurur (tentene), të cilat vendoseshin edhe në hajate e çardakë, gjithnjë me një shtrirje të perfeksionuar.

Zeja e jashtëkxhinjve është kultivuar deri në shek. XX, por kah fundi i shek. XX ajo ka rënë duke ia lëshuar vendin prodhimeve moderne. Sot kjo zeje nuk kultivohet më, kurse zejtarët më të njohur që janë marrë me këtë zeje kanë qenë: Hazër Cufi me disa punëtorë, si dhe Sefedin Kazazi.

Kallajxhinjtë

Zeja e kallajxhinjve në shek. XIX-XX ishte shumë e zhvilluar në Prizren, ku kishte afër 50 punëtori. Zejtaria e kallajxhinjve është e lidhur ngushtë me kazanxhinjtë, pasi që të dy zejet kompletonin njëra tjetrën. Zejtarët me punën e tyre, e kryesisht me vegla dore, krijuan pajisje shtëpiake, si: kazanë, harani e kusi, gjygmë, ibrikë, fultere, tepsi, sini, sahanë me kapakë, tasa për çorbë, poçe për shkrirjen e tëlyenit, xhezve, tenxhere, aski (riplastik) për salep me furrë ose pa të, safër-tas për mbajtjen e gjellërave, mangaj, lambikë për pjekjen e rakisë. Kallaj punuesit bënin kallajisjen (mbulesën) e enës prej bakri, përkatësisht me veshjen në bazë të kallajit të importuar (kositrit). Sipas natyrës së punës, kallaj punuesit janë lidhur ngushtë me kazanpunuesit, prandaj edhe punëtoritë e tyre gjendeshin në afërsinë e drejtpërdrejtë me atë të kazanpunuesve. Sot kjo zeje në Prizren është zhdukur dhe më nuk ushtrohet si e tillë.

Kazanxhinjtë

Nevoja e jetës së përditshme për enët prej bakri, shkaktoi zhvillimin e zejes së kazanpunuesve. Në gjysmën e parë të shek. XIX në qytet kishte rreth 50 kazanpunues, përkatësisht punëtori të këtilla, kurse kah fundi i shek. XIX kishte afër 20 punëtori të kazanxhinjve. Në shek. XX kishin mbetur vetëm 4 punëtori të kësaj zeje. Nga kjo zeje me teknikën e rrahjes kryesisht prodhoheshin enët e bakrit dhe mesingu, legenët e ibrikët, xhygmat, kazanet, kusitë e vogla, sinitë, mangallë e të tjera. Enët në raste edhe zbukuroheshin me motive florale, gjeometrike dhe spirallike, me teknikë të gravurës dhe savatit. Enët prej bakrit ishin tregues i gjendjes së familjes. Në shumë raste, enët e tilla zëvendësonin paranë në marrëdhëniet reciproke.

Prodhimet e kazanpunuesve të Prizrenit jo vetëm që i përmbushnin nevojat e popullsisë së Prizrenit, por shiteshin edhe në vendet e tjera të Kosovës, madje edhe në shtetet fqinje. Kjo zeje sot në Prizren më nuk ushtrohet, vendin e saj e zuri prodhimtaria e fabrikave dhe importi i enëve nga jashtë.

Kazazët

Nga burimet e shkruara në shek. XVI kishte 16 zejtarë që merreshin me zejen e kazazëve në Prizren. Puna e kazazëve kryesisht lidhej me rrobaqepësit, gajtanxhinjtë dhe saraçët. Kazazët punonin lëndët e ndryshme prej mëndafshit, leshit dhe pambukut. Prodhimet më të rëndësishme të këtyre zejtareve kanë qenë gajtanët, shiritat, sumbullat, ibrishmet, nënlidhëset dhe ornamentet e ndryshme që përdorehin për stolisjet e veshjeve të meshkujve dhe të femrave si dhe për stolisjen e pajisjeve për kuaj. Me zejen e kazazëve merreshin më shumë femrat, derisa shitja e prodhimeve kryhej nga meshkujt nëpër dyqane e tregje. Janë krijuar: pëlhura të mëndafshit; pëlhura të pyryngjykut; mbulesa djepi e tavoline; vello (duvak) nuseshe; shokë tarabullus; dysHEME (çarçafë të grave katolike për shëtitje); riza çutura, të stolisur me tirë për rastet e fejesave dhe për të ftuar në gazmende; skutaçe e përparëse me yrnecë të ndryshëm, veçmas vislake me lule të rreshtuara: lalë, trëndafila, zambakë, karajfile; bohçe të bardha; çarçafë për varrimin e të krishterëve: shalle për bel tarabullus, të thjeshtë ose të zbukuruar. Sot zeja e kazazëve në Prizren është tjetërsuar e modifikuar dhe nuk ekziston më zeja tradicionale. Shumica e prodhimeve të dikurshme janë industrializuar, kurse disa nga prodhimet punohen nga gra në shtëpitë e veta.

Këpucëtarët

Këpucëtarët si zejtarë me punëtori të tyre të formuara i gjejmë nga burimet e shkruara që në shek. XVI, ku kishte rreth 20 punëtori këpucëtarësh (çizmepunues, papuçepunues, sandalepunues etj). Në shekujt e XIX-XX në Prizren zeja e këpucëtarisë ishte zhvilluar shumë, kishte rreth 60 punëtori këpucëtarësh.

Zeja e këpucëtarëve ne Prizren ka qenë e njohur që moti. Kjo zeje ka kaluar nëpër faza të ndryshme të prodhimit, duke u përshtatur nevojave të reja. Përpara punoheshin më së shumti papuçet dhe tozllëqet, pastaj edhe këpucët (kundrat). Këpucët në fillim punoheshin për nevojat e ushtarëve dhe të nëpunësve, pastaj edhe për popullin. Disa këpucëtarë janë orientuar në punimin e çizmeve të llojllojshme për meshkuj dhe femra, prandaj ata gradualisht u diferencuan në zejen e çizme punuesve.

Këpucëtarët punonin këpucë të përditshme të meshkujve dhe femrave, ato ishin të llojeve të ndryshme, kurse ndaheshin në mbathje të përditshme dhe mbathje solemne.

Zeja e këpucëtarëve sikur edhe zejet tjera u tjetërsua në fillimin e industrializimit shoqëror. Sot në qytetin e Prizrenit vazhdon të ushtrohet zeja e këpucëtarëve, por vetëm në një formë tjetër nga ajo tradicionalja, disa dyqane të vogla merren me meremetimin e këpucëve dhe mbathjeve, kurse prodhimi bëhet kryesisht në fabrika apo importohen.

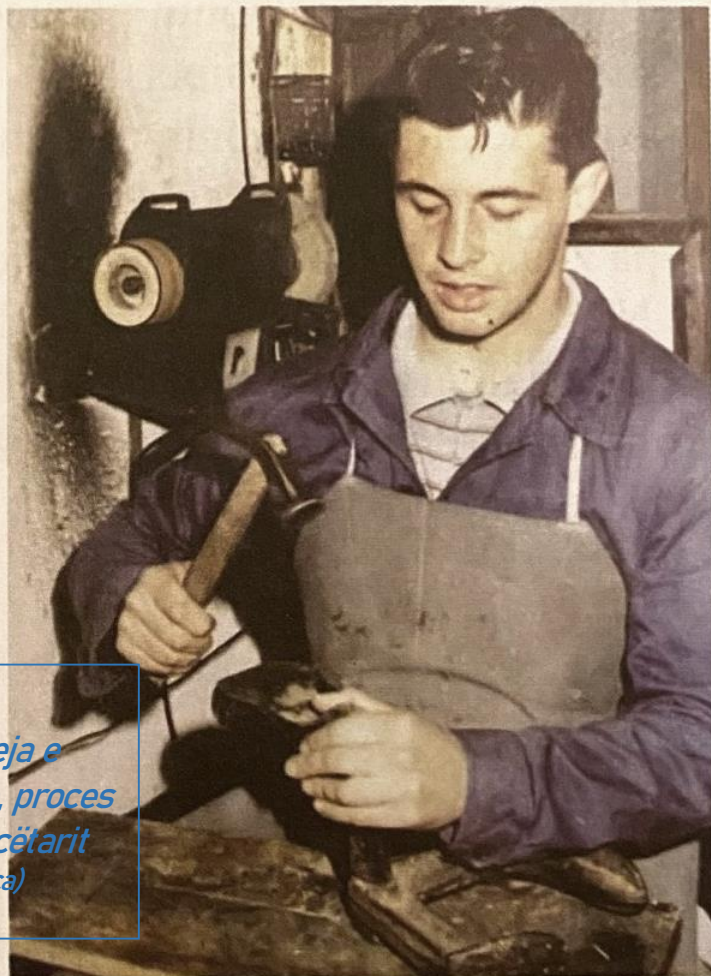

Fig. 12. Zeja e këpucëtarëve, proces pune i këpucëtarit (Sh. Siqeca)

Fig. 13. Proces pune në një punëtori të këpucëtarëve (Sh. Siqeca)

Mafesxhinjtë

Zeja e mafesxhinjve në shikim të parë duket si degë e zejes së rrobaqepësisë apo e qëndistarëve, por që në thelb ka specifikat e veta të veçanta. Ka filluar të ushtrohet në shek. XX. Me vegla dore janë krijuar mafes të dizajnëve të ndryshme dhe me dedikime të ndryshme. Veprimet e mjeshtërve të kësaj zeje kryhen në tavolinën e mbuluar me batanije, ku me anë të kallëpit i cili është nga druri i blinit dhe i veçantë për çdo model, shtypen dizajnet e ndryshme në mafes e shami, me anë të një procedure të veçantë e precize. Materiali për krijimin e mafesëve dhe shamive është pambuku. Veprat e krijuara kryesisht iu shërbejnë grave, që i vendosin ato në kokë në përditshmëri dhe ceremoni festive e mortore.

Prodhimet e mafesxhinjve mund të bënin dallimin edhe të statusit të gruas, moshën, fenë, por edhe prejardhjen gjeografike të grave të Rajonit të Prizrenit. Zeja e mafesxhinjve për fat të mirë vazhdon të ushtrohet në Prizren dhe të ketë disa zejtarë dhe dyqane në qendër të qytetit. Mafesxhinjtë më të njohur në Prizren ishin: Fahredin Zurnaxhiu dhe djali i tij Turhan Zurnaxhiu, Idriz Buza dhe djemtë e tij Ymer dhe Nuri Buza, si dhe Rustem Bakçini e Zyhdi Bardhi. Pasardhësit e tyre vazhdojnë të merren me zejen e mafesxhinjëve.

Fig. 14. Mafesxhinjtë e Prizrenit në qendër të qytetit
(Bukur dhe gjelbër)

Mbathtarët (Nallbanët)

Zeja e Mbathtarëve, apo nallbanëve njihet në Prizren nga burimet e shkruara që nga shek. XVI, ku kishte rreth 12 punëtori mbathtarësh në qytet. Në shek. XIX ishin rreth 40 mbathtarë.

Mbathtarët (nallbanët) i mbathnin kuajt. Këta zejtarë në Prizren kishin shumë punë, sepse asokohe roli i kuajve në transportin e udhëtareve dhe të mallrave si dhe në bujqësi e armatë ishte shumë i madh. Herë pas here mbathtarët, merreshin edhe me mjekimin e kuajve. Punëtoritë e mbathtarëve gjendeshin afër haneve (bujtinave).

Bri punëtorive të mbathtarëve gjendeshin edhe stallat për kuajt që pritnin radhën për t'u mbathur.

Mbathtarët ishin ngushtë të lidhur me farkëtarët për arsye të mjeteve që këta prodhonin. Mbathtarëve i nevojiteshin patkonjtë dhe gozhdat për mbathjen e kuajve, si dhe veglat e punës që zakonisht ishin nga metali.

Zeja e mbathtarëve u zhduk që në fund të shekullit të kaluar, pasi që kuajt dolën nga përdorimi si kafshë shtëpiake të nevojshme apo si mjete transporti

*Fig. 15. Zeja e nallbanëve,
procesi i mbathjes së
kuajve
(Gjemil Dili)*

Poçarët

Zeja e poçarisë është ndër zejet e para të njeriut, enët e përdorimit të përditshëm njeriu filloi t'i prodhoj që nga parahistoria. Zeja e poçarisë në Prizren si profesion ishte pak me e vonshme se zejet tjera, edhe pse ajo punohej nga populli për nevojat shtëpiake. Zejtarët e poçarisë nga burimet e shkruara i gjejmë në shek. XIX në lagjen Bazhdarhane, zejtarë të cilët vazhduan të punojnë deri në fund të shek. XX. Vegla kryesore e poçarëve ishte çarku të cilën zejтари e sillte me këmbë, kurse formën e enës e krijonte me dorë. Mbi pllakën e drurit vendosej brumi i dheut (argjila, bota) dhe trajtësohej me dorë. Një prej prodhimeve më karakteristike të kësaj zeje kanë qenë gypat akustikë, që vendoseshin në muret e kubeve të xhamive.

Përveç këtyre u prodhuan: vegsha dimensionesh të ndryshme për mjaltë, pekmez, tëlyen, tava, kënata për ujë, saksilulesh etj.

Specifike ishin enët për larjen e filxhanëve, që kishin formën e tasit, por me plato më të zgjeruar në pjesën e epërme. Këto kishin shumë vrima dhe kishin gravitim kah brendësia e enës, për t'u mundësuar derdhja e ujit nga filxhani i larë në kënatën me trajtë speciale. Poçarët ishin prezent me prodhimet e tyre në çdo shtëpi, ata prodhonin shumicën e enëve të kuzhinës; poçarët prodhonin edhe pjesë të oxhaqeve, gypave dhe enëve të mëdha të rezervave. Zejen e poçarisë e mundi industria, produktet industriale i zëvendësuan prodhimet e zejtarëve. Poçaria sot është zhdukur dhe nuk ekziston në Prizren.

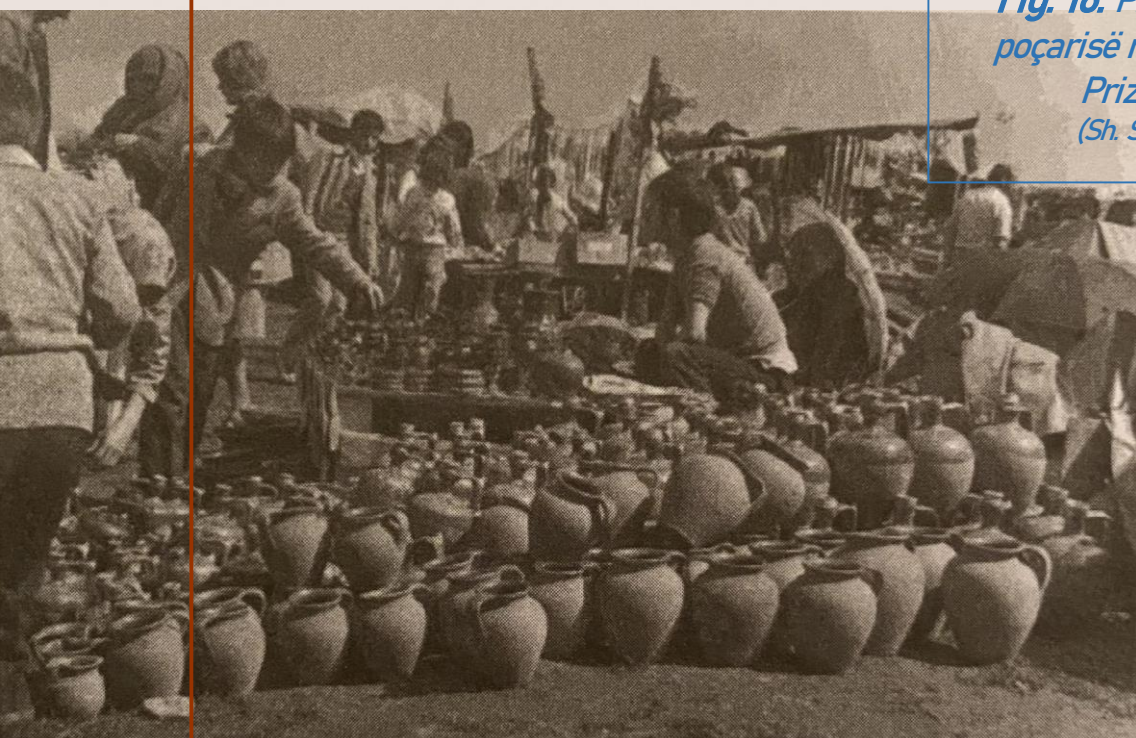

Fig. 16. Prodhimet e poçarisë në tregun e Prizrenit (Sh. Siqeca)

O rëtarët

Zeja e orëtarëve është zeje e re në Prizren e cila ka filluar të kultivohet apo të ketë mjeshtrit e vet në fillim të shek. XX, në vitin 1913 në Prizren kishte 3 dyqane orëtarësh, kurse në vitin 1982 kishte 18 dyqane orëtarësh. Orët ishin të ndryshme, orët e murit, orët e xhepit me qostek dhe orët e dorës; kurse nga mekanizmi ato ishin me kurdisje. Orët në Prizren nuk prodhoheshin, por ato modifikoheshin nga mjeshtrit vendas. Kishte ora me numra arab dhe me numra romakë, kishte të tilla me zbukurime florale e të ndryshme, të kornizuar me punime druri përreth etj.

Sot kanë mbetur pak dyqane orëtarësh të cilët kryesisht merren me meremetimin e orëve të vjetra dhe shitjen e tyre, kurse vendin e tyre e kanë zënë orët moderne me bateri apo lëkundje

Qeleshepunuesit

Zeja e qeleshepunuesve, apo plisë punueseve është e vjetër sa vet populli shqiptar, kjo dëshmohet edhe nga burimet e shkruara antike. Qeleshepunuesit zejtarë të Prizrenit përmenden që në shekullin XVI, por dyqanet dhe punëtoritë e qeleshepunuesve arritën në maksimum në shek. XX.

Plisi apo qelesha përgatitet duke kryer 23 operacione me vegla dore, zejtarët kanë përpunuar leshin e përgatitur për të bërë qeleshe. Mjeshtrit përdornin leshin e dhenve, me fije të holla dhe jo më të gjata se 4 cm. Kryesisht përdorej leshi i dhenve të Sharrit, bardhokeve të Bjeshkëve të Nemuna, pastaj të Sanxhakut dhe së fundi, leshi i dhenve merino i importuar nga Australia. Qeleshepunuesit prodhonin qeleshe të ndryshme, forma të ndryshme, kryesisht gjysmë sferike, të cilat dallojnë sipas rajoneve.

Qeleshet kanë ngjyrë të bardhë, ndërsa me ngjyrë të kuqe janë feset e prodhuara me porosi të veçanta.

Sot edhe pse zeja e qeleshepunuesve është në rrezik, ajo vazhdon të ekzistojë në qendër të qytetit të Prizrenit dhe të prodhon plisa për shumë të interesuar. Ndër zejtarët më të njohur të plisa punuesve në Prizren ishin: Muharrem Hala, Xhelal Shalqini, Reshat, Nexhat e Mithat Canhasi, Lutfi Hallaqi, Abdullah e Qamil Zërza, Idriz Godani me djemtë Haki, Ymer e Ali Godani, Jashar Gjurgjeali dhe djemtë e tij Sami, Abdylkadër, Zylfikar e Mugjali Gjurgjeali etj. Familja Gjurgjeali vazhdon ta ushtrojë zejen e qeleshepunuesve edhe sot në Prizren, të cilën e trashëguan brez pas brezi.

Fig. 17. Zeja e qeleshepunuesve, procesi i përgatitjes së leshit (Kosova dikur dhe sot)

Fig. 18. Proces pune i qeleshepunuesve, përgatitja e plisit (Edin Gështenja)

Qilimxhinjtë

Zeja e qilimxhinjve është pjesë ose degë e endjes dhe qëndisjes, por për arsye të rëndësishme të qilimave po e trajtojmë si të veçantë. Punimi i qilimave në qytetin e Prizrenit ishte traditë e hershme, por zhvillimi më i madh ishte në shek. XIX-XX. Në fund të shek. XIX qilimat nga Prizreni eksportoheshin në shumë qytete të Ballkanit, kurse pas Luftës së Dytë Botërore qilimat e Prizrenit ishin të njohur në gjithë vendet e ish-Jugosllavisë. Qilimat kryesisht prodhoheshin nga gratë në shtëpitë private të tyre. Mjetet e punës së qilimxhinjve ishin veku, çekërku, boshtet, gërshërët, gjilpëra etj. Qilimat e Prizrenit janë prej leshi të endur me fletë pëlhure, pjesa kryesore e qilimave kryesisht ishte dhe vazhdon të jetë e kuqe, e më pak me ngjyrë të zezë dhe me ngjyrat tjera.

Në qilimat, çergat dhe sixhadetë paraqiten motive zoomorfe: shpendë të ndryshëm, shqiponja, bretkosa, kuaj, flutura; motive florale: lule të ndryshme; motive gjeometrike: rombe të vogla, trekëndësh, katrorë të vegjël; motive kozmike: dielli dhe ylli me gjashtë cepa, hëna; motivi i kabanës, i filxhanit të kafesë, i hajmalisë, i krehrit, etj.

Sot qilimat më nuk prodhohen sikur dikur, edhe vet zeja e qilimpunuesve është në shuarje e sipër. Edhe ato pak gra që punonin qilima më nuk prodhojnë, kurse vendin e qilimave a kanë zënë prodhimet e tepihëve moderne nga fabrikat.

Fig. 19. Zeja e Qilimxhinjve, procesi i përgatitjes së qilimit (KultPlus)

Qyrktarët

Zeja e qyrktarëve është ndër më të vjetrat, pasi që përdorimi i lëkurës së kafshëve për nevojat e njeriut njihet nga burime shkencore që nga parahistoria. Nga burimet e shkruara, për zejen e qyrktarëve dihet që në shek. XVI kishte 5 punëtori që merreshin me qyrktari, kurse kjo zeje mori përmasa më të mëdha në shekujt XIX–XX. Mjeshtërit qyrktar punëtoritë i kishin në çarshinë e farkëtareve, kurse kishin bashkëpunim të ngushtë me tabakët. Prodhimtaria e zejtarëve kishte një proces pune të ndërlikuar dhe preciz, ku nevojitej mjeshtëri dhe kujdes i veçantë. Lëkura e përpunuar, duke u matur me pëllëmbë, pritej me brisk të mprehtë, ndërsa qepja bëhej me gjilpërë speciale trekëndëshe me penj të dyfishuar, pasi që në mes të tegerit vihej një shirit nga lëkura. Për trajtësimin e kësulës prej gëzofit është përdorur shablloni prej drurit. Janë prodhuar kësulat e ndryshme, gunat me mëngë ose pa to, qyrqet për të rritur e fëmijë, guna të mëdha për barinj – lipovas, qyrqe si shtesa të palltove, dorëza me gishtërinj, me një gisht ose pa to, shputa për fshatarët e pylltarët, postiqe. Qyrktarët vazhduan zejen e tyre deri në mesin e shek. XX, kur edhe nisi industrializimi i punës, me fillimin e përdorimit të makinës për qepje zejtaria e qyrk punuesve u modifikua, kurse nga fundi i shek. XX u modernizua fare dhe më nuk kishte zejtar qyrktar tradicional. Kjo zeje është zhdukur, por prodhimtaria e saj ka mbetur si pjesë e historisë në kthinat e muzeve. Ndërsa ndër zejtarët më të njohur tek qyrktarët prizrenas ishin: Spasoje Arsiq, Staja Stanojeviq, Aliriza Shpejti dhe djali i tij Fitim Shpejti, etj.

*Fig. 20. Zeja e Qyrktarëve, përgatitja e qyrkëve
(M.Shukriu, 2001)*

*Fig. 21. Proces i qepjes së qyrkëve
(M.Shukriu, 2001)*

Rrobaqepësit (Terzinjtë)

Zeja e rrobaqepësve (terzive) bën pjesë në grupin e zejeve më të lashta të Prizrenit. Që në shek. XVI në Prizren kishte shumë zejtarë që merreshin me rrobaqepësi, kurse në fillim të shek. XVII kishte afër 30 zejtarë rrobaqepës. Kah fundi i shek. XIX në Prizren kishte mbi 100 punëtori të zejes së rrobaqepësisë.

Zeja e rrobaqepësisë kishte rëndësi të madhe në ekonominë e Prizrenit, këtë na dëshmon edhe emri i njërës nga lagjet e Prizrenit, Terzimahalla. Terzinjtë punonin veshjen qytetare, kryesisht prej materialit të importuar, duke e futur këtu edhe veshjen e shtrenjtë për përfaqësuesit më të lartë të pushtetit dhe të fesë.

Me një gjilpërë, makina mekanike, me penj e gajtanë të përdredhur, në coha të ndryshme, punonin veshje kombëtare, tradicionale e moderne: fustane të gjatë, dollama, mitanë, xhamadanë, këmisha, pantallona, setra etj. Me materiale stofi, kadifeje e lëkure. Veshjet qëndiseshin e zbukuroheshin edhe me fije ari, argjendi ose mëndafshi.

Rrobaqepësia konsiderohej punë zotërinjsh.

Në mesin e rrobaqepësve kishte edhe njerëz të pasur, kurse me kohë, një numër i madh i terzive, u bënë edhe tregtare, duke importuar materiale për qepjen e rrobave, e në fund të shek. XX edhe rroba të gatshme.

Sot zeja e rrobaqepësisë vazhdon të kultivohet, ka shumë rrobaqepës në Prizren, por tani ajo ka ndryshuar, duke u transformuar si nga teknika njashtu edhe për nga puna, duke i ndjekur edhe trendet botërore të modës. Në Prizren kishte dhe ka shumë rrobaqepës, të vjetër e të njohur, si: Hamdi Sokoli, Zekeria, Ismail e Ismet Sokoli; Kadri, Abedin e Ismet Skenderi, Aqif Skenderi me bashkëshorten Asiben dhe nusen Gjylseveren; Hamzë Sali Jadrashi, djemtë e tij: Alixhavit, Nehat e Salajdin Jadrashi; Rexhep Shasivari, Tefik Rada; Hysamedin Hisari e bijtë e tij Alajdin, Shuaip e Hamdi Hisari; Ethem Zurnaxhiu, Jamin Pacollari dhe i biri Hëvzi Pacollari; Kadri Gashi, Abdullah Këllëqi; Haki Koro, Shyqri Ajdini, Mustafa Shporta, Arif Gjergjizi, Hajredin Bilibasha, Aqif Kurteshi, Nuredin Bepsaepsaç, Ali Potori, Beqir Hoxhaj dhe vëllezërit e tij etj.

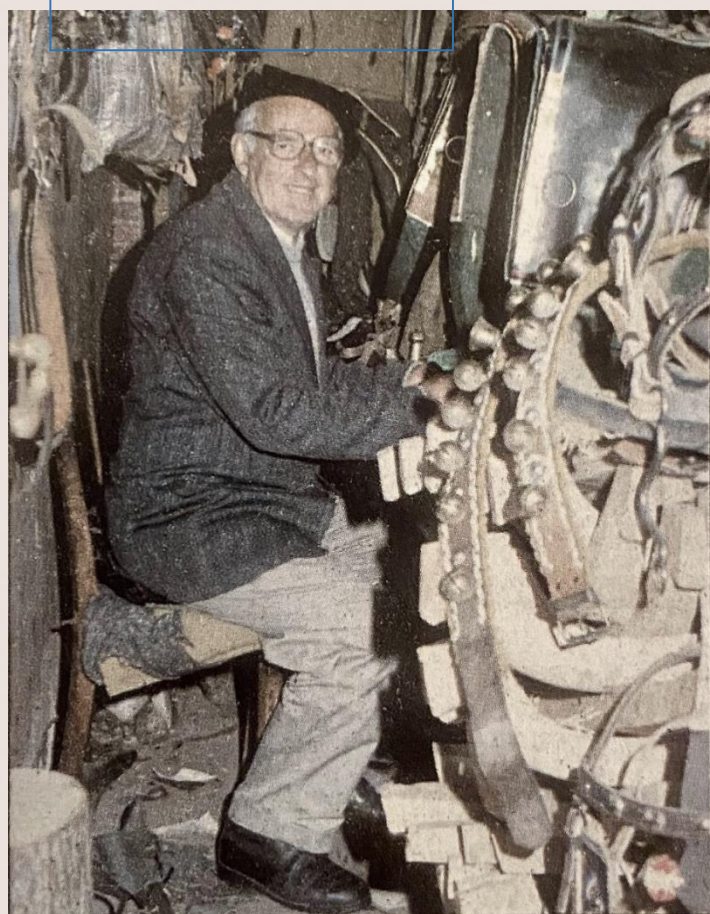
*Fig. 22. Zeja e
rrobaqepësisë, proces
pune në punëtori – Beqir
Hoxhaj
(familja Hoxhaj)*

S araçët

Zeja e saraçëve ishte shumë më e hershme se sa dokumentet e shkruara, por këtë zeje e hasim të dokumentuar në shek. XVI. Në fund të shek. XVI në Prizren kishte 3 punëtori të saraçëve, ky numër shkoi duke u rritur deri në fillim të shek. XX ku në Prizren kishte rreth 40 dyqane të saraçëve. Saraçët krijuan prej lëkure e meshini: rripa, breza te ngushtë burrash me mbërtheckë, të punuar me rrathë të dhëmbëzuar, kollanë për fishekë, të zbukuruar me mbërtheckë metali; opinga krygali, të punuara prej lëkurës së buallicës. Saraçët punonin pajimet e kuajve dhe kijeve, si: frerë, kërpesh, dizgina, qafore, shpinakë, shala, yzengji, gjoksore etj. Ata punonin edhe sete kuajsh të shalës dhe të karrocave si: shala, frerë e dizgine për kuaj, shala të vendit të quajtura “bashibozuk”, të veshur me bllangë ose rogan; shala “çibuk”, me tegela horizontale në distancë të caktuar njëra prej tjetrës dhe të mbushura me lesh ose pambuk përmes çibukut të thanës; shala “kuskun”, me një kapëse lëkure në cep të bishtit dhe një mbështetëse për gjunjë, të përshtatura kushteve malore. Bashkëpunonin me farkëtarët për produktet e tyre që u shërbenin në prodhimet që i bënin, duke i kompletuar setet e tyre për kuaj. Në produktet e saraçëve kishte edhe shumë punë tjera që bënin ata e që shërbenin për zbukurimin e seteve dhe produkteve të kuajve si: tufa pambuku apo mëndafshi, të zbukuruar me rruaza porcelani, rripa për qafë të kalit ku vendoseshin edhe zilet e vogla, rripa të zbukuruar me motive të ndryshme, kapakë të syrit të kuajve që dekoroheshin me rruaza e medaljone etj. Zeja e saraçëve vazhdoi të kultivohej deri kah fundi i shek. XX, kurse sot, apo më mirë të themi në fillim të shek. XXI ajo është zhdukur dhe nuk ka më saraçë në Prizren.

Mjeshtëria e saraçëve ka njohur edhe mjeshtrit e saj ku ndër më të njohurit ishin: Riza Begu, Hajdar Bojniku dhe djemtë e tij Zejnullahu dhe Emrullahu, Bajram Hashimi dhe djali i tij Ahmet Hashimi, Hajdar Sopjani dhe djemtë e tij Aliu dhe Eshrefi, Sylejman Ramizi, Abdullah Osmani, Qmil Shaqiri, Hamdi Bytyqi, Ramdan Shala, Enver Memishi etj.

*Fig. 23. Zeja e saraçëve,
proces pune në punëtori
– Ramadan Shala
(M.Shukriu)*

T abakët

Zeja e tabakëve merret me punimin e lëkurës. Kjo zeje njihet në Prizren nga shek. XVI, kurse kulmin e arriti në shek. XIX-XX ku në Prizren kishte rreth 100 punëtori të tabakëve. Punëtoritë e tabakëve ndodheshin kryesisht në anën e djathtë të Lumbardhit, në lagjen me emrin e njëjtë, pra Tabakhane. Punimi i lëkurës ishte ndër zejet më të mëdha dhe më të zhvilluara në Prizren, kurse prodhimet e saj eksportoreshin në shumë vende të Ballkanit dhe Evropës. Procesi i punës ishte i gjatë dhe i ndërlikuar, kurse mjetet e punës së tabakëve ishin të ndryshme, nga materiali i metalit, gurit, drurit e qelqit.

Tabakët, merreshin me përpunimin e lëkurës, kurse me punimin e mallit prej lëkurës merreshin saraçët, këpucëtarët, çizmexhinjtë, punuesit e papuçeve, samarxhinjtë, punuesit e opingave, e deri diku edhe nallanpunuesit, kurse gëzofpunuesit merreshin me punimin e lëkurës.

Në fund të shek. XX në Prizren nuk kishte mbetur asnjë punëtori e tabakëve. Sot lëkurat e bagëtive dërgohen jashtë shtetit për përpunimin e tyre.

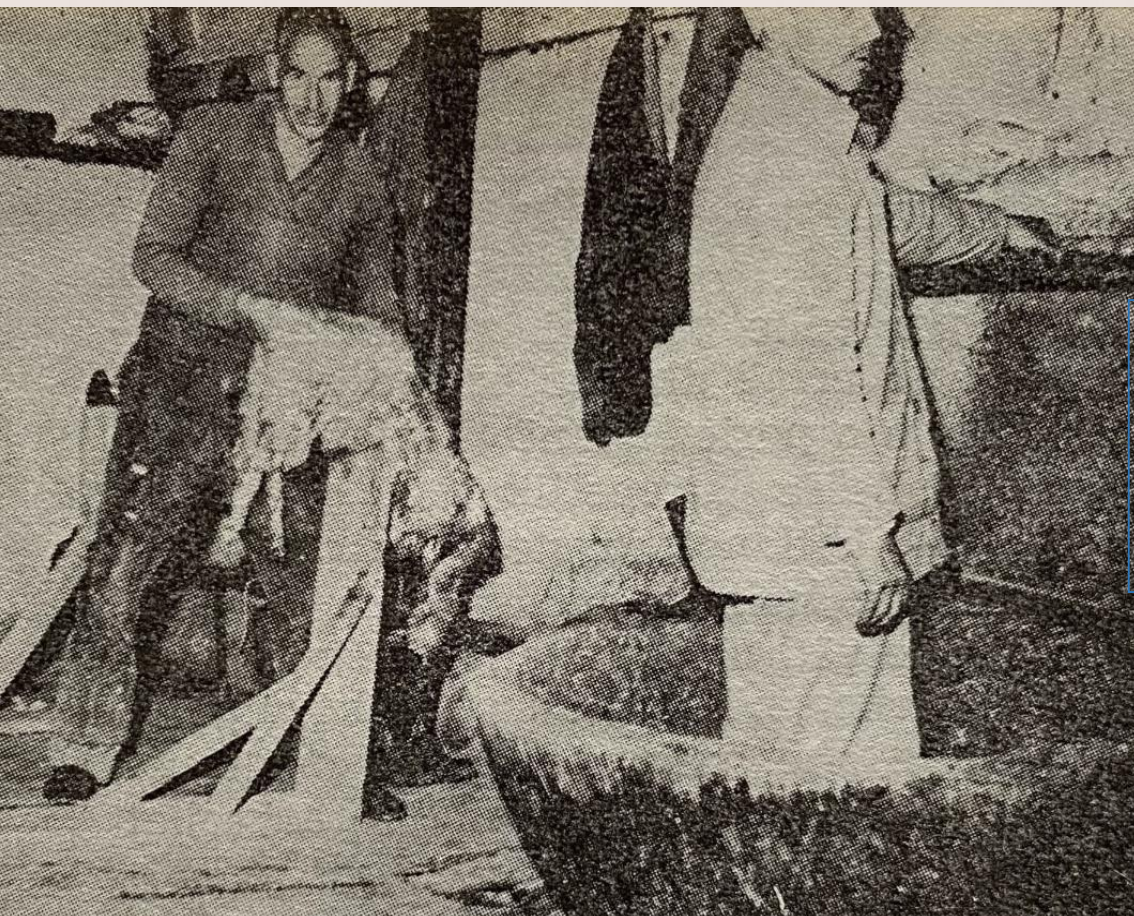

Fig. 24. Zeja e tabakëve, procesi i përgatitjes së lëkurave (marrë nga: Kosova dikur dhe sot, 1973)

Shajak punuesit

Krahas rrobaqepësve kanë punuar edhe shajak punuesit, kjo zeje është po aq e vjetër sa edhe veshjet tradicionale, pasi që këta zejtarë punonin veshjet e burrave prej zhguni e leshi. Aplikimi i gajtanëve të zi tek tirqit ishte një mjeshtëri specifike dhe elegante. Mjetet me të cilat punonin ishin gjilpëra e gërshërët, kanë prerë dhe qepur prej shajaku jelekë për burra, gjunjakë, guna me mëngë të gjata ose të shkurtra, guna me jakë katrore e cila bëhej kapulaqe sipas nevojës, tirq të qëndisur me gajtanë, me tri ose më shumë rende, varësisht nga zona apo krahina. Tirqit ishin zakonisht nga shajaku i bardhë natyror, siç ishte leshi, ndërsa krijimet e tjera i bënin me ngjyrë të zezë ose të përhimët.

Gajtanët kishin ngjyrë të zezë, kështu që dominonte ngjyra e bardhë, e zeza dhe ajo galme. Veshjet e tilla përdoreshin përgjithësisht nga masa popullore e vendit.

Sot kjo zeje është zhdukur, nuk ka asnjë zejtar që merret me zejen e shajak punuesit, kurse vet veshjet tradicionale ose porositen nga jashtë ose prodhohen këtu, por jo në mënyrën tradicionale, por në mënyrë dhe me material modern. Zejtarët që janë marrë me zejen e shajakpunuesve në Prizren ishin: Mehmet Majtani, Qazim Xharra, Sylejman Sokol Jetishi dhe fëmijët e tij Ymer, Isa dhe Mustafa, Mulla Zenuni, Qamil Hoxha, Sejfullah Krusha, Rexhep dhe Ramiz Vokshi, Adem Zenuni dhe Dan e Mizit Abrashi, si dhe Rasim Hana.

Lista e Fotografive:

1. Fig. 1. Argjendaria, procesi i punës së argjendarëve prizrenas, vitet 60' të shek. XX (marrë nga: Kosova dikur dhe sot, 1973)
2. Fig. 2. Zeja e Argjendarisë, procesi i punës në filigran (marrë nga: Vendtakimi i Civilizimeve, 2012 - S.Karahoda)
3. Fig. 3. Zeja e briskaxhinjve, procesi i punës, Ali Shinik (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
4. Fig. 4. Prodhime të ndryshme të briskaxhinjve (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
5. Fig. 5. Zeja e Drugdhendësve, procesi i punës (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
6. Fig. 6. Zeja e endjes, procesi i punës në vek (marrë nga: Kosova dikur dhe sot, 1973)
7. Fig. 7. Procesi i endjes në vek (marrë nga: Perlat e Etnisë Shqiptare në Prizren - Sh. Siqeca, 2002)
8. Fig. 8. Zeja e farkëtarisë, proces pune (marrë nga: : Vendtakimi i Civilizimeve, 2012 - S.Karahoda)
9. Fig. 9. Farkëtaris, procesi i përpunimit të metaleve në Prizren (J.v. Hahn)
10. Fig. 10. Zeja e Gërshëtarëve, proces pune, Ismail Makasxhi (marrë nga: Kosova dikur dhe sot, 1973)
11. Fig. 11. Proces pune i zejtarisë, Durhan Pupa - argjendar dhe gërshëtar (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
12. Fig. 12. Zeja e këpucëtarëve, proces pune i këpucëtarit (marrë nga: Zejet dhe artizanatet e Prizrenit... Sh. Siqeca, 2017)
13. Fig. 13. Proces pune në një punëtori të këpucëtarëve (marrë nga: Zejet dhe artizanatet e Prizrenit... Sh. Siqeca, 2017)
14. Fig. 14. Mafesxhinjtë e Prizrenit në qendër të qytetit (Bukur dhe gjelbër)
15. Fig. 15. Zeja e nallbanëve, procesi i mbathjes së kuajve (marrë nga: website Qendra Press, Gjamil Dili)
16. Fig. 16. Prodhimet e poçarisë në tregun e Prizrenit (marrë nga: Zejet dhe artizanatet e Prizrenit... Sh. Siqeca, 2017)
17. Fig. 17. Zeja e qeleshepunuesve, procesi i përgatitjes së leshit (marrë nga: Kosova dikur dhe sot, 1973)
18. Fig. 18. Proces pune i qeleshepunuesve, përgatitja e plisit (Edin Gështenja)
19. Fig. 19. Zeja e Qilimxhinjve, procesi i përgatitjes së qilimit (marrë nga: website, KultPlus)
20. Fig. 20. Zeja e Qyrktarëve, përgatitja e qyrkëve (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
21. Fig. 21. Proces i qepjes së qyrkëve (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
22. Fig. 22. Zeja e rrobaqepësisë, proces pune në punëtori - Beqir Hoxhaj (familja Hoxhaj)
23. Fig. 23. Zeja e saraçëve, proces pune në punëtori - Ramadan Shala (marrë nga: Prizreni i Lashtë - M.Shukriu, 2001)
24. Fig. 24. Zeja e tabakëve, procesi i përgatitjes së lëkurave (marrë nga: Kosova dikur dhe sot, 1973)

Literatura e përodrur – Bibliografia

Drita Statovci – Zhvillimi historik i zejtarisë dhe rëndësia e saj bashkëkohore për strukturën ekonomike-shoqërore të KSA të Kosovës, Prishtinë 1982.

EC Ma Ndryshe – Bukur dhe Gjellbër, Katalog i rajonit të jugut, Prizren 2015.

Esat Haskuka – Ura, çarshia, xhamia dhe lagjja e Arasta, Prizren 1999.

Esat Haskuka – Analizat e funksioneve të Prizrenit gjatë shekujve, Prizren 2003.

Kosova – dikur dhe sot (Kosovo – nekad i danas), Grup autorësh, Beograd 1973.

Muhamed Shukriu – Prizreni i Lashtë – Morfologjia e ecurive për ruajtjen e kulturës materiale, Prizren 2001.

Samir Karahoda – Vendtakimi i civilizimeve, Prizren 2012.

Shpresa Siqeca – Perlat e Etnisë Shqiptare në Prizren, Pejë 2002

Shpresa Siqeca – Zejet artistike të Prizrenit, Rahovecit dhe Suharekës, Prizren 2011.

Shpresa Siqeca – Zejet dhe artizanatet e Prizrenit në Kompleksin Monumental të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, Prizren 2017.

Për EC:

EC angazhohet për qëndrueshmëri ekonomike dhe qeverisje demokratike në nivel lokal (dhe rajonal) përmes mobilizimit të komunitetit, mbikëqyrjes së vendimmarrjes publike dhe partneritetit në zbatim të programeve dhe politikave zhvillimore. Për përmbushjen e këtij misioni organizata zbaton projekte dhe nisma në kuadër të dy programeve kryesore: Qytete/Komuna Gjithëpërfshirëse dhe Zhvillim i Qëndrueshëm. Ndërsa programi i tretë është ideuar si njësi mbështetëse për veprimin e organizatës dhe synon adresimin e tri sfidave të jashtme dhe të brendshme:

1. Vëllimin e pamjaftueshëm të dijes empirike në vend, përfshi të dhënat e besueshme statistikore, analizat e specializuara dhe mendimet profesionale,
2. Nevojën për konsolidimin e kapaciteteve të brendshme, veçanërisht në hulumtime, baza të të dhënave, analizë, menaxhim, zhvillim komunitar dhe ekspertizë sektoriale, dhe
3. Mungesën e qëndrueshmërisë financiare afatgjatë duke i diversifikuar burimet e të hyrave, me theks në ofrimin e shërbimeve për palët e treta.

Trekëndëshi konceptual që do të orientojë punën e organizatës në pesë vitet e ardhshme (2020 – 2024) ka këto elemente: 1. Gjithëpërfshirjen, 2. Qëndrueshmërinë, dhe 3. Dijen. EC beson se demokratizimi dhe zhvillimi i gjithëmbarshtëm shtetëror është proces që duhet planifikuar dhe ndërtuar nga posht lart. Në thelb të qeverisjes demokratike qëndron hapja dhe përfshirja e të gjithëve në marrjen e vendimeve që kanë për synim të mirën e përbashkët, ndërsa planifikimi zhvillimor kërkon shfrytëzim racional të burimeve territoriale, pa e kompromituar përdorshmërinë e tyre nga gjeneratat e ardhshme. Si demokracia ashtu edhe zhvillimi duhen ndërtuar mbi bazën e dijes së shëndoshë që garanton vendime dhe veprime të mençura dhe vizionare.

Vlerat kryesore të organizatës janë:

1. Paanshmëria - EC vepron në bazë të analizave të thukta dhe gjithëpërfshirëse dhe mënjanon veprimet e ngutshme dhe impulsive. EC synon të përkrahë dhe të shtyjë përpara alternativat të cilat në bazë të hulumtimit dalin të jenë më të përshtatshmet, pavarësisht nëse masa e shoqërisë nuk e përkrahin këtë opsion;
2. Aktivizmi - Anëtarët e EC do të jenë aktivistë të cilët angazhohen në baza të rregullta për të shtyrë përpara bashkëveprimin qytetar për të përmbushur misionin e organizatës;
3. Orientimi drejt rezultateve - Anëtarët e EC janë të orientuar për të arritur rezultate, ku përpjekja nuk i kënaq pritjet e organizatës në qoftë se nuk përfundon me rezultatet e pritura;
4. Komuniteti bazë e veprimit - EC do të jetë gjithnjë pranë komunitetit, duke mësuar nga qytetarët dhe duke ndërtuar konsensus për bashkëveprimin dhe formësimin e shoqërisë.